

توصیف و بررسی مسجد و مزار عبدالله ابن عباس در طائف

علی احمدی *

چکیده

مسجد و مزار عبدالله ابن عباس، قبرستان شهدای غزوه طائف و نیز مقبره محمد بن حنفیه و عبدالله فرزند پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در یک مجموعه بزرگ در طائف واقع شده است که بیش از هزار سال، زیارتگاه مسلمانان جهان بوده است. این مقاله پس از بررسی سیر تاریخی احداث و تجدید این بنا، به این نتیجه رسید که مسجد ابن عباس در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و مقبره عبدالله ابن عباس در زمان عباسیان احداث و پس از آنان چندین بار تجدید بنا شد و گسترش یافت. در طول حدود هزار سال، مزار عبدالله ابن عباس زیارتگاه مردم طائف، حجاز و حاجیانی بود که برای حج گزاری به آن سرزمین مقدس، سفر می کردند تا آن که با یورش وحشیانه وهابیان به طائف در شوال سال ۱۲۱۷ ق. به جز بنای مسجد، مقبره عبدالله ابن عباس و مقابر پیرامون آن، همچون دیگر زیارتگاه های حجاز، به کلی تخریب گردید و اکنون، تنها جایگاه این مراقده بر جای مانده است.

واژگان کلیدی: طائف، مسجد عبدالله ابن عباس، زیارتگاه های اسلامی، مرقده عبدالله ابن عباس، محمد ابن حنفیه و شهدای طائف

زندگینامه مختصر ابن عباس

ابوالعباس، عبدالله ابن عباس بن عبدالمطلب، سه سال پیش از هجرت، در شعب ابوطالب زاده شد. پدرش عباس (م. ۳۴ق)، عموی پیامبر خدا ﷺ و مادرش ام‌فضل، دختر حارث هلالی است. وی هنگام رحلت پیامبر ﷺ ۱۳ ساله بود. سخنوری، بلاغت، توان استدلال و آراستگی ظاهر او، ستوده شده است. به دلیل سن کم، نقش چندانی در سیره نبوی نداشته؛ اما در زمان خلفا، مورد توجه بوده است. خلیفه اول، هنگام مشورت با بزرگان صحابه، او را نیز در جمع اصحاب بدر فرا می‌خواند و نظرش را جویا می‌شد و گاه نظرش را بر دیدگاه‌های بزرگان صحابه ترجیح می‌داد. همچنین در جمع صحابه از وی درباره تأویل و بطن برخی آیات می‌پرسید. در زمان خلافت عثمان، پویایی اجتماعی و سیاسی بیشتری داشت. در سال ۲۷ق. در فتح آفریقا حضور داشت و فرماندهی بخشی از سپاه اسلام را عهده‌دار بود. در سال ۳۰ قمری در فتح طبرستان حضور یافت و در سال ۳۵ قمری از سوی عثمان امیر الحاج شد.

حضور ابن عباس در دوران خلافت علی علیه السلام بسیار برجسته است؛ به گونه‌ای که از نزدیک‌ترین مشاوران ایشان به‌شمار می‌آمد و در بسیاری از مراحل دشوار، به عنوان نماینده و سخنگوی ایشان نقش‌آفرینی کرد. در جنگ جمل، فرماندهی جناح راست سپاه ایشان را عهده‌دار بود و به نمایندگی از امام علی علیه السلام با طلحه و زبیر ملاقات کرد. پس از جنگ جمل، استاندار بصره و نواحی آن شد. در جنگ صفین و شب سرنوشت‌ساز «لیلة الهیر» فرمانده جناح چپ سپاه بود. در ماجرای حکمیت، امام قصد داشت او را به نمایندگی از خود، نزد عمرو عاص بفرستد؛ اما کوفیان نپذیرفتند. نخستین کسی بود که به تصمیم ابوموسی اشعری در ماجرای حکمیت سخت اعتراض کرد و او را بی‌تدبیر خواند. همچنین نماینده امام برای گفت‌وگو با خوارج نهروان بود. وی تا زمان شهادت امام علی علیه السلام در بصره بود و پس از شهادت ایشان، مردم را به بیعت با امام حسن علیه السلام ترغیب کرد. بنا بر نقلی، در ماجرای صلح امام حسن علیه السلام با معاویه هم حاضر بود و پس از رد درخواست معاویه برای همکاری با وی، در مکه ساکن شد. پس از مرگ معاویه و شروع زمامداری یزید، از کسانی بود که کوشید تا امام حسین علیه السلام را از رفتن به کوفه بازدارد و به ایشان توصیه کرد تا به یمن برود؛ زیرا شیعیان پدرش در آنجا ساکن بودند.

هنگامی که مردم مکه در سال ۶۴ قمری با عبدالله ابن زبیر به عنوان خلیفه بیعت کردند، ابن عباس از بیعت سر باز زد. یزید چون از بیعت نکردن او با رقیب سیاسی‌اش آگاه شد، در نامه‌ای وی را برای پشتیبانی‌اش از خود ستود؛ ولی ابن عباس در نامه‌ای به یزید، وی را سخت نکوهش کرد و با یادآوری شهادت امام حسین (علیه السلام) و دیگر کارهای او و پدرش، آنان را سزاوار خلافت بر مسلمانان ندانست. از سوی دیگر، به خاطر بیعت نکردن با ابن زبیر، بارها تهدید شد تا آنجا که ابن زبیر قصد کرد خانه‌اش را آتش بزند؛ اما سرانجام تصمیم گرفت او را به طائف تبعید کند. بنابراین، ابن عباس از مکه به طائف تبعید شد و تا پایان عمر در همانجا روزگار گذراند. سرانجام وی در سال ۶۸ قمری در طائف، در حالی که نابینا شده بود، درگذشت. محمدبن حنفیه که مانند او به طائف تبعید شده بود، بر جنازه‌اش نماز گزارد، سپس وارد قبر او شد و پس از دفن وی، گفت: «امروز ربانی این امت درگذشت.» (دانشنامه حرمین شریفین، ۱۳۹۲ش، اقتباس و تلخیص، صص ۳۰۰-۲۹۵)

سیر تاریخی مسجد و مرقد ابن عباس و مراقد پیرامون آن

۱. تأسیس مسجد عبدالله ابن عباس

پیشینه حضور پیامبر (صلی الله علیه و آله) در طائف، به سال دهم بعثت برمی گردد. در این سال، پیامبر (صلی الله علیه و آله) به آنجا رفته، قبیله ثقیف را که نقش بسیار مهمی در طائف داشتند و دیگر سران آنجا را به اسلام فراخواند؛ اما نتیجه‌ای در بر نداشت. (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۶۴).

قبیله ثقیف ضد پیامبر (صلی الله علیه و آله) عمل می کرد و همواره حامی قریش بود. وضعیت همچنان پایدار بود تا آن که پیامبر پس از جنگ با قبیله هوازن در منطقه حنین در سال هشتم، بیست روز طائف را محاصره کرد. دلیل محاصره، پناهنده شدن سران هوازن به طائف بود؛ البته درگیری چندانی رخ نداد (همان، ص ۲۳۷). در این جنگ که به نام «غزوه طائف» مشهور است، پیامبر (صلی الله علیه و آله) برای دو تن از همسران خود که همراهش بودند؛ ام سلمه دختر ابو امیه و زینب بنت جحش (طبری، ۱۳۸۷ش، ج ۳، ص ۸۴)، دو خیمه برپا کرد و در تمام مدت محاصره طائف، میان آن دو خیمه نماز می گزارد (واقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۹۲۷) به دلیل به نتیجه نرسیدن محاصره طائف، مسلمانان به مدینه برگشتند.

در سال بعد (نهم هجری)، هیتی از ثقیف رهسپار مدینه شد و بعد از پذیرش اسلام به طائف بازگشت. پیامبر ﷺ عثمان بن ابی العاص (م ۵۱ق)، را به امارت طائف برگزید (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۶۴). پس از آن بود که امیه بن عمرو بن وهب بن معتب بن مالک، در نمازگاه پیامبر ﷺ؛ یعنی همان جایی که بین دو خیمه همسران رسول الله ﷺ بود و ایشان در آنجا نماز می خواند، مسجدی ساخت (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۹۲۷).

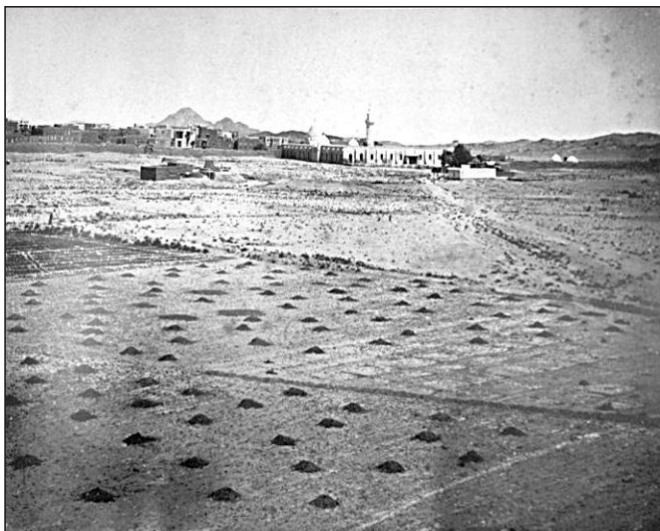
درباره چگونگی تأسیس این مسجد، بنا به روایت دیگری که از عثمان بن ابی العاص (م ۵۱ق)، در برخی کتب حدیثی اهل سنت منعکس شده، پیامبر ﷺ فرمان داد تا به جای بت های طائف، مسجدی بسازند (ابن ماجه، بی تا، ج ۱، ص ۲۴۵، ح ۷۴۳). بنابر گزارش دیگری که شبیه همین روایت؛ اما کامل تر است، پیامبر ﷺ ابوسفیان (م ۳۲ق)، مغیره بن شعبه (م ۵۰ق)، و مردی دیگر که یا از انصار بوده و یا خالد بن ولید (م ۲۲ق)، را برای شکستن بت های قبیله ثقیف به آنجا فرستاد؛ پس از آن که بت ها را شکستند، از پیامبر ﷺ پرسیدند که مسجدشان را در کجا بسازیم؟ حضرت فرمود: «در همان جای بت هایشان؛ تا خداوند در جایی که عبادت نمی شده، عبادت شود.» (ابونعیم، احمد بن عبدالله، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۴۵۸)

این دو گزارش، ظاهراً با همدیگر منافات دارد؛ در گزارش اول، بنای مسجد توسط امیه بن عمرو و در جایگاه مصلاهی پیامبر خدا ﷺ، بین دو خیمه ای که برای دو همسر ایشان برپا شده بود، روایت شده و در گزارش دوم، بنای مسجد توسط عثمان بن ابی العاص و در جایگاه بت های مشهور قبیله ثقیف. می توان گفت در واقع این گونه بوده که پس از اسلام آوردن قبیله ثقیف و دستور پیامبر ﷺ به عثمان بن ابی العاص، او به امیه بن عمرو دستور داده تا مسجد را بسازد؛ بنابراین، بخشی از مسجد مصلاهی پیامبر ﷺ و بخشی دیگر، جایگاه بت های مشهور ثقیف بوده است (عطار، ضیاء بن محمد، ۱۴۳۴ق، ص ۱۳۶). برخی گزارش های تاریخی، موید این دیدگاه است. بنابر روایت هشام کلبی (م ۲۰۴ق)، لات، در جایگاه مناره سمت چپ مسجد طائف قرار داشته است (ابن کلبی، هشام بن محمد، ۲۰۰۰م، ص ۳). یاقوت حموی (م ۶۲۱ق)، نیز همین بیان را دارد (یاقوت حموی، ج ۲، ص ۴۶۴). همچنین حموی در جای دیگری از کتابش، درباره این مسجد می نویسد:

«سلامه، روستایی از طائف که مسجد منسوب به پیامبر ﷺ در آنجا قرار دارد و در سمتی از آن، قبه‌ای است که در آن، قبر ابن عباس و جمعی از فرزندان او قرار دارد و همچنین مشهد صحابه در آنجاست.» (یاقوت حموی، ج ۴، ص ۱۳).

نتیجه آن که اولاً: این مسجد، مصلاي پیامبر ﷺ بوده و به دستور آن حضرت، در سال نهم هجرت ساخته شده است؛ ثانیاً مدت‌ها با نام «مسجد الطائف»، «مسجد رسول الله ﷺ» و «مسجد النبی ﷺ» مشهور بوده و پس از سکونت ابن عباس در طائف و رفت و آمد به آن مسجد و به احتمال تعمیر آنجا و سپس دفن وی در کنار آن مسجد، به مسجد عبدالله ابن عباس معروف شده است؛ ثالثاً این مسجد، در بیرون از حصار طائف و در روستای سلامه قرار داشته و اکنون به دلیل واقع شدن این روستا در شهر طائف، به نام «حی السلامه» معروف است. تصویری از این مسجد باشکوه که از دوران عثمانی به دست آمده، مؤید این مطلب است؛ زیرا طبق این عکس، این مسجد در بیابانی، کنار حصار طائف واقع شده است.

تصویر مسجد و مرقد عبدالله ابن عباس از دوران عثمانی؛ گنبد و مناره مسجد سمت راست؛ مرقد سمت چپ؛ در این تصویر کاملاً مشخص است که این مجموعه خارج از شهر طائف و چسبیده به حصار آنجا واقع شده است. (ارن، خالد، ۲۰۱۳م، ص ۳۸۲)

۲. تاریخ بنا و مرمت مسجد و مرقد عبدالله ابن عباس

همان‌گونه که گذشت، ابن عباس در سال ۶۸ قمری در طائف وفات یافت و در کنار این مسجد، دفن شد. محمد بن حنفیه پس از دفن وی، به مدت سه روز بر روی قبر عبدالله بن

عباس، چادری نصب کرد. (همان، ۱۴۱۰، الطبقة الخامسة، ج ۱، ص ۲۰۵) بعدها، هنگامی که مرقد بر روی قبر ابن عباس ساخته شد، این مکان به «مسجد و مقبره عبدالله ابن عباس» مشهور شد.

بنابر گزارش فاسی (۸۳۲ق)، از دیگر آثار طائف، مسجدی است منسوب به پیامبر ﷺ، در پشت مسجدی که قبر عبدالله ابن عباس در آن قرار دارد؛ در دیواره قبله آن از بیرون، سنگ نبشته‌ای است با این عبارت: «ام جعفر دختر ابوالفضل، مادر ولیعهدان مسلمانان، دستور بازسازی مسجد رسول الله ﷺ در طائف را صادر کرد، در تاریخ ۱۹۲؛ به گمان من، مسجدی که قبر ابن عباس در آن قرار دارد، به همراه ضریح وی، به وسیله مستعین بالله عباسی، مرمت شده است که نام وی در منبر موجود در این مسجد، نوشته شده است.» (فاسی، محمدبن احمد، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۷۵).

بنابر این گزارش، ام جعفر، زبیده (م. ۲۱۶ق)، همسر هارون عباسی که به خدمت‌رسانی به زائران و حاجیان معروف است، این مسجد را بازسازی کرده است. بنابراین، هرچند بنا به گزارشهایی که گذشت، این مسجد تا قبل از این تاریخ (۱۹۲ق)، وجود داشته؛ اما زبیده در این سال، دستور بازسازی آن را صادر کرده است؛ همچنین بازسازی بعدی، مربوط به زمان مستعین بالله عباسی (سلطنت ۲۵۲-۲۴۸) بوده است.

گزارش ناصر خسرو (م. ۴۸۱) نیز مؤید ساختن و تجدید بنای این ساختمان، توسط خلفای عباسی است. او که سفر خود را در سال ۴۳۷ق. آغاز کرده، درباره طائف و این مسجد می‌نویسد:

«آنچه قصبه طائف است، شهرکی است و حصاری محکم دارد و بازارکی کوچک و جامعی مختصر دارد و آب روان و درختان نار و انجیر بسیار داشت. قبر عبدالله ابن عباس رضی الله عنه، آنجاست؛ به نزدیک قصبه. خلفای بغداد آنجا مسجدی عظیم ساخته‌اند و آن قبر را در گوشه آن مسجد گرفته، بر دست راست محراب و منبر.» (ناصر خسرو، ۱۳۸۹ق، ص ۱۴۱)

سخن هروی (م ۶۱۱ق)، نیز وجود مقبره ابن عباس در طائف را تأیید می‌کند. او به مناسبت معرفی مزار محمدبن حنفیه در (جزیره) خارک، معتقد است که محمدبن حنفیه و عبدالله ابن عباس در طائف دفن شده‌اند.» (هروی، ۲۰۰۲م، ص ۷۳).

پس از مستعین عباسی، بازسازی بعدی متعلق به المستضیء بامر الله (م ۵۷۶ق)، است. بنابر گزارش ابن فهد (م ۹۲۰ق)، که خود مزار عبدالله ابن عباس را دیده، بر روی قبر چنین نوشته

شده است: «أنه عمل باسم المستضيء بأمر الله العباسي سنة اثنين وتسعين وخمسمائة» (ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۱) البته این خلیفه عباسی در سال ۵۷۶ فوت کرده است. به احتمال قوی، تاریخ «اثنين و سبعين و خمسمائة» درست باشد که برابر با ۵۷۲ و در زمان حیات و خلافت وی بوده است. پس از او، پسرش ناصر لدین الله (سلطنت ۶۲۲ - ۵۷۵) منبر خیلی خوبی بر این مسجد ساخت (مطری، محمد بن احمد، ۱۴۲۶ق، ص ۲۲۴). عجیمی (م ۱۱۳ق)، که خود این منبر را دیده، آن را از جنس چوب، دارای ۱۱ پله و قبه‌ای کوچک از چوب توصیف می‌کند که بین آن منبر و سقف مسجد، حدود ۶۰ سانت فاصله است (عجیمی، بی تا، ص ۴۸).

بنابر گزارش فاسی «اسم ملک مظفر (م ۸۳ق)، والی یمن نیز در گنبد بالای ضریح عباس - به عنوان بانی عمارت آن - مرقوم شده است.» (فاسی، محمد بن احمد، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۷۵) بنابراین، وی بازسازی بعدی را درباره مسجد و مزار عبدالله بن عباس انجام داده است. گزارش ابن فهد نیز که خود این مزار را دیده، مؤید این مطلب است. بنابه گزارش وی، چنین مکتوب است: «أنه عمل باسم الملك المظفر؛ یعنی یوسف بن عمر بن علی بن رسول صاحب الیمن سنة خمس و سبعين و ستائة» وی سپس می‌نویسد: خودش هم این نوشته‌ها را بر روی قبر، قبه و منبر دیده، هنگامی که ضریح شریف ابن عباس را در سال ۹۱۵ زیارت کرده است؛ همچنین در سال بعد نیز دیده و نیز تا الآن (زمان تالیف کتاب) موجود است (ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۱).

مطری هم درباره این مکان می‌نویسد: «در رکن راست از سمت قبله، قبر امام عبدالله ابن عباس در یک قبه‌ای عالی قرار دارد و مسجد رسول الله ﷺ در صحن این جامع، بین دو قبه کوچک واقع شده که بر اساس دو خیمه متعلق به همسران پیامبر خدا ﷺ در هنگام محاصره طائف، ساخته شده است.» (مطری، محمد بن احمد، ۱۴۲۶ق، ص ۲۲۴).

احمد بن عبدالله طبری شافعی، امام الحرمین، در سال ۶۶۱ق. ضریح ابن عباس را در طائف زیارت کرده است. (عبدری، ۱۹۸۴، ص ۳۳) هر چند آن را توصیف نکرده؛ اما همین مقدار هم بر وجود ضریح ابن عباس، دلالت دارد.

گزارش ابن ضیاء (۸۵۴ق)، تقریباً گزارش کامل تری نسبت به دیگر گزارش‌هاست که به دلیل عدم تکرار، موارد جدید را متذکر می‌شویم: مناره بلند این مسجد، در ایام

ناصر لدین الله ساخته شده است؛ در پشت این مناره، چاه آبی واقع است، بین دو گنبد مسجد، محراب قرار دارد؛ در جهت قبله، چهار رواق دارد که از سمت راست، چپ و انتهای آن، سه در وجود دارد؛ در رکن سمت راست قبله، قبر عبدالله ابن عباس است که با چوب ساج پوشیده شده؛ ارتفاع قبر ۳ وجب، طول آن ۱۰ وجب و عرض آن ۶ وجب است. بنابر مکتوبی که روی چوب ساج نوشته شده، المقتفی لأمر الله در سال ۵۴۷ق. آن را ساخته است (ابن ضیاء، ۱۴۲۴ق، ص ۱۵۹). حاج عبدالله بن صباح اندلسی نیز که در قرن نهم سفری به عربستان داشته، درباره مزار ابن عباس تصریح می کند: «قبر ابن عباس امروزه دارای مقام عظیمی است.» (ابن صباح اندلسی، ۲۰۱۲م، ص ۱۲۴). همچنین در جای دیگری درباره آن می نویسد: «فیها قبر الامام الفاضل العالم الحسیب الرفیع العباسی عبدالله ابن عباس علیه مقام عظیم و مزار جسیم کما هو أھله، تعظمه جمیع عربان الحجاز کلھا أفضل التعظیم». (همان، ص ۱۳۶)

سمهودی (م ۹۱۱ق)، نیز درباره این بنا می نویسد: «...مسجدی است در طائف که پیامبر ﷺ در آن نماز خوانده، مصلاي پیامبر ﷺ بین دو قبه ای قرار گرفته که به نام دو زن از ایشان ساخته شده که همراه ایشان در غزوة طائف بودند.» وی در ادامه، از مقبره عبدالله ابن عباس و مسجد رسول الله ﷺ یاد می کند (سمهودی، بی تا، ص ۲۸۶).

ابن فهد، بنابه گفته خودش در سال ۹۱۵ قمری همه آثار اسلامی منطقه طائف؛ از جمله مسجد ابن عباس را دیده و آن را اینگونه توصیف می کند که بعضی از دیوارها و ایوان هایش فرو ریخته و برخی از آنها - البته نه چندان جالب و خوب - بازسازی شده است. (ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۴) و در سال بعد نیز به زیارت آن مسجد و مقبره رفته و در توصیف آن می نویسد: «مسجد بزرگی که قبر عبدالله ابن عباس در آن قرار دارد، منفرد از آبادی طائف، وسط بیابانی واقع است و برای اهل شهر طائف سخت است که به آنجا بروند.» (ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۵)

این عمارت در قرن ۱۱ نیز مرمت و بازسازی شد. ابتدا زید بن محسن بن حسین بن ابی نمى، امیر مکه در سال ۱۰۷۱ق. و سپس در زمان عثمانی ها، در سال ۱۱۹۳ق. والی شام، محمد پاشا، در زمان سلطنت سلطان عبدالحمید اول، این بنا را بازسازی کردند (ارن، خالد، ۲۰۱۳ق، ص ۳۸۲).

بدون شک گزارش عجیمی از همه روایت‌های دیگران از مسجد و مقبره ابن عباس کامل‌تر است. البته بخشی از مطالبی که او گفته، منقول از دیگران است که گذشت؛ بنابراین، ما در نقل گزارش وی، تنها مواردی را ذکر می‌کنیم که دیگران متعرض آن نشده‌اند:

۱. یکی از آثار طائف، مسجد النبی ﷺ است که به ایشان منسوب و الآن به صورت محوطه‌ای کوچک، چسبیده به دیوار مسجد العباسی است؛
  ۲. در حیاط این مسجد، شاخصی برای تعیین قبله، توسط محمدبن سلیمان مغربی (۱۰۹۴) ساخته شده تا مؤمنان اوقات نماز را بشناسند؛
  ۳. این مسجد دو گنبد دارد که در جایگاه دو خیمه همسران پیامبر ﷺ بنا نهاده شده است؛
  ۴. برخی مورخان از جمله مرجانی که بعد از سال ۷۰۰ مسجد را دیده‌اند، گزارش کرده‌اند که اکنون خراب است و برخی از دیوارها و رواق‌هایش فرو ریخته و برخی از جاهای آن، نه چندان مطلوب، بازسازی شده است؛
  ۵. در رجب سال ۱۰۸۴ق. دو رواق به این مسجد اضافه شده که پیشتر نبوده است (عجیمی، بی‌تا، صص ۴۴-۴۱).
  ۶. عده‌ای در طائف، به عنوان خادمان مرقد ابن عباس، معروف و مشهوراند (عجیمی، بی‌تا، ص ۴۸) که کارشان خدمت‌رسانی به زائران مرقد عبدالله ابن عباس است؛
  ۷. گنبد مرقد ابن عباس در طرف رکن سمت راست قبله واقع شده (عجیمی، بی‌تا، ص ۴۹).
  ۸. پشت مناره بلند مسجد، چاهی قرار دارد که در سال ۷۵۴ق. حفر شده است. (عجیمی، بی‌تا، ص ۴۹)
- این مسجد و مزار، از دیرباز، قطب علمی نیز بوده و سعی عالمان این دیار، آن بوده که مجلس درسی در کنار مرقد عبدالله ابن عباس برگزار کنند. گزارش عیاشی که بین سالهای ۱۰۷۱ تا ۱۰۷۳ق. به حجاز سفر کرده، گوشه‌ای از این تلاش را به نمایش می‌گذارد. وی زمانی که در طائف بود، در کنار ضریح ابن عباس، تفسیر برخی از سوره‌های قرآن را نزد عالمی مغربی نزیل طائف به نام شیخ عبدالعزیز تواتی فراگرفت. (عیاشی، عبدالله بن محمد، ۲۰۰۶م، ج ۲، ص ۱۷۲) جالب آن که عیاشی انگیزه خود از سفر به طائف را زیارت مرقد ابن عباس می‌داند. (همان، ص ۱۷۳) وی مزار ابن عباس را

این گونه توصیف می کند: «قبر ترجمان قرآن، در سمت راست قبله مسجد قرار دارد. در داخل مرقد، سمت راست درب ورودی، مزار محمد بن حنفیه و به ازای قبر ابن عباس، - گفته شده - قبر عبدالله فرزند پیامبر ﷺ معروف به طیب و طاهر قرار دارد و مردم به نیت فرزند پیامبر ﷺ، تبرک می جویند. (همان، ص ۱۷۵)

مزار عبدالله ابن عباس به همین وضعیت بود تا آن که وهابیان در سال ۱۲۱۷ق. به طائف حمله کردند. ایوب صبری پاشا (۱۸۹۰م). تاریخ نگار عثمانی، درباره تخریب این مزار شریف و قدیمی می نویسد: «وهابیان چون از قتل عام مردم طائف و تقسیم غنائم جنگی فارغ شدند، بر اساس عقاید پوچ و باطلشان، به سراغ قبور متبرک و مراقد مطهر طائف رفتند و هر جا گنبد و بارگاهی یافتند، آن را ویران و با خاک یکسان کردند. وهابیان بی فرهنگ در اثنای هدم قبور، وقتی به قبر مطهر مفسر بزرگ قرآن، جناب عبدالله ابن عباس بن عبدالمطلب رسیدند، درصدد برآمدند تا قبر شریفش را نبش کرده، جسد مقدسش را درآورند و طعمه حریق سازند. چون ضریح از روی قبر شریفش برداشتند، عطر روح افزایی در اطراف پیچید. وهابیان از مشاهده این کرامت بر قساوتشان افزودند و گفتند: اینجا باید شیطان بزرگی آرمیده باشد، دیگر نباید با نبش قبر وقت گذرانی کرد. مناسبتر این که قبر را با همه محتویاتش طعمه حریق سازیم! این سخنان پوچ و هذیان گونه را بر زبان جاری ساخته، برگشتند. پس از مدتی باروت زیادی فراهم کرده، به قصد منفجر کردن قبر شریف بازگشتند. اما باروت کار نکرد و عاملان خسران مآل، پس از مشاهده این کرامت از تصمیم خود منصرف شدند.» (صبری، ایوب، ۱۳۸۸ش، ص ۶۸). گزارش جان لوئیس بورکهارت (م. ۱۸۱۷)، مؤید گزارش صبری پاشا است. وی می نویسد: «دو مسجد بزرگ مشاهده کردم که افضل آن دو، مسجد الهنود بود. وهابی ها قبر عباس را به طور کامل تخریب کرده بودند؛ زیرا قبه ای بر روی این قبر بوده و مردم، به خصوص حجاج آن را زیارت می کردند (بورکهارت، جان لوئیس، ۲۰۰۷م، ص ۱۱۴). پس از این واقعه، سالها قبر شریف این صحابی بزرگ بدون ضریح ماند تا آن که سید یاسین افندی، ضریحی بر فراز قبر بنا نهاد. (صبری، ایوب، ۱۳۸۸، ص ۶۸). بنابراین، گزارش اول، تخریب بنای مقبره، مربوط به اولین حمله وهابیان به این منطقه

و گزارش دوم، نصب ضریح روی قبر، مربوط به استیلای مجدد عثمانی‌ها بر طائف است. بعدها و در استیلای مجدد آل سعود، ضریح منصوب سید یاسین نیز از بین رفت و مقبره ابن عباس به صورت یک قبرستان عمومی درآمد. گزارش فیلی در سال ۱۹۱۸م. از تغییر مقبره ابن عباس به قبرستان عمومی خبر می‌دهد؛ اما اکنون قسمت عمومی قبرستان، از مقبره ابن عباس، به وسیله خیابان السلامه، جدا شده است.

در حال حاضر مقبره ابن عباس، بدون قبه، به صورت دیوار کشی شده جنب مسجد ابن عباس و در جهت شمال غربی مسجد، نزدیک درب ورودی زنانه به مسجد، واقع شده است. درختی در کنار مرقد ابن عباس قرار دارد که ۵۰۰ سال قدمت دارد (قصیر، عیسی، قبر و مسجد عبدالله ابن عباس، حقائق، ص ۶).

مسجد، از گزند حمله وهابیان در امان ماند؛ هر چند ابتدا می‌خواستند آن را هم خراب کنند! پس از استیلای اول وهابیان بر طائف، فرماندهان سپاه وهابی‌ها، در فرمان مشترکی گفتند: «پیش از هدم گنبدها و بارگاه‌ها، باید همه مساجد و مدارس دینی تخریب شود.» سید یاسین افندی، یکی از عالمان بزرگ طائف در آن زمان، به آنان گفت: «هدف شما از تخریب مساجدی که برای اقامه نماز ساخته شده چیست؟! اگر هدفتان قبر شریف عبدالله ابن عباس است، آن قبر که در گوشه راست مسجد اعظم و زیر

گنبد خاصی قرار دارد و لازمه هدم قبر ایشان، تخریب کل مسجد نیست.» فرمانده وهابی‌ها این استدلال را پذیرفت و فرمان داد: «مسجد را فروگذارید و گنبد موجود بر فراز قبر ابن عباس را تخریب کنید.» (همان، ص ۶۸ و ۶۹).

نمایی نزدیک از مسجد
و مرقد عبدالله ابن عباس قبل از تخریب

بنابراین، در سال ۱۲۱۷ق. و در جریان حمله وهابیان به طائف، ساختمان مسجد همان گونه ماند ولی مقبره عبدالله ابن عباس تخریب شد.

این مسجد به همین صورت ماند تا این که در تاریخ ۱۳۶۸/۸/۵ و در ایام سلطنت سعود بن عبدالعزيز (سلطنت ۱۳۷۲-۱۳۴۲ق)، به کلی تخریب و بازسازی شد و از جهت غرب مسجد، توسعه یافت. (عطار، ضیاء بن محمد، ۱۴۳۴ق، ص ۱۴۳) در بازسازی جدید، دو گنبد مسجد که نماد دو خیمه همسران پیامبر ﷺ بود بازسازی نشد و تنها مناره آن بازسازی شد. چهار سال بعد، در سال ۱۳۸۱ق. در زمان فیصل بن عبدالعزيز (سلطنت ۱۳۹۴-۱۳۸۳ق) نیز توسعه مسجد ادامه یافت و مساحت آن به پانزده هزار متر مربع رسید. همچنین منازلی جهت امام جماعت، مؤذن، کارگزاران مسجد و چند واحد تجاری به این مسجد اضافه شد. (مسجد عبدالله ابن عباس بالطائف یحکی قصه ۱۴ قرناً مضت، رأی الیوم، ۲۰۱۵/۷/۸).

بنا به گفته عیسی القصیر، محقق حوزه آثار اسلامی طائف، در پشت مسجد ابن عباس، جایی که قبر ابن عباس قرار دارد، در دیوار سمت قبله، سنگی است که بر روی آن نوشته شده: «أمرت السيدة زينب أم جعفر زبيدة بنت أبي الفضل العباسي، بعمارة مسجد رسول الله» (قبر عبدالله بن العباس یشیر جدلاً حول موقعه، عکاظ، ۱۴۳۳/۱/۱۳ق)،

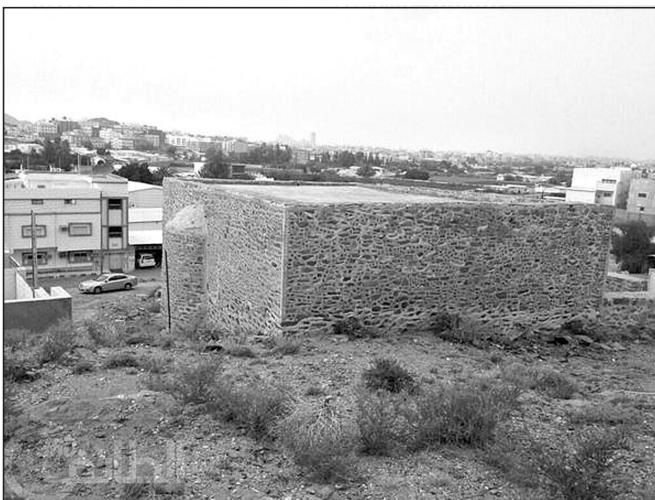
در حال حاضر، این مسجد که قطب علمی، فرهنگی و دینی شهر طائف است و اهمیت ویژه‌ای دارد، در محله «السلامه» در مرکز شهر طائف قرار دارد و مساحت آن، همان گونه که گذشت، بیش از پانزده هزار متر مربع است. جهت سهولت دسترسی به این مسجد بزرگ، در هر چهار طرف آن، خیابان کشیده‌اند؛ خیابان سلامه در جنوب، عبدالله ابن عباس در شرق، عقبه بن نافع در شمال و خیابانی فرعی در غرب، این مسجد را احاطه کرده‌اند. همچنین در جهت شرق مسجد، پارکینگی با ظرفیت پارک ۱۲۰ ماشین، احداث شده است. قسمت‌های این مجموعه بزرگ عبارت است از: نمازخانه برادران که در دو طبقه ساخته شده و ظرفیت گنجایش یازده هزار نفر را دارد. نمازخانه خواهران که در همکف است و ظرفیت گنجایش هزار نفر را دارد. پارکینگ در دو طبقه زیر زمین که مساحت هر طبقه به بیش از چهارده هزار متر می‌رسد و گنجایش ۵۵۰ ماشین را دارد. سرویس بهداشتی در کنار مسجد، با ظرفیت ۲۴۰ سرویس و ۵۷۰ دستشویی ساخته شده است.

از دیگر قسمت‌های این مجموعه، یک منزل برای امام جماعت مسجد، یک منزل برای مؤذن مسجد، ساختمانی در دو طبقه مخصوص اداره دعوت و ارشاد و ۱۷ واحد تجاری است (همان).

نمایی کلی از قبر
و مسجد ابن عباس از
جهت شمال غربی
در پایان، ذکر این
نکته ضروری است

که یوسف عتیبی، از مسجد دیگری در طائف نام می‌برد که به مسجد ابن عباس معروف است و غیر از این، مسجد جامع بزرگی است که قبر عبدالله ابن عباس در آن جای داشته است. بنابر اطلاعات وی، مسجدی قدیمی در محله «المثناة»، دامنه شرقی کوه «المدهون»، پشت رستوران «المثناة» واقع شده که عبدالله ابن عباس این مسجد را هنگام ورودش به طائف، بنا کرده است. بنای کنونی این مسجد، از دوران عثمانی بر جای مانده؛ مسجد به صورت مربع، همراه با درها و پنجره‌هایی به سبک اسلامی ساخته شده و در پشت آن، حیاطی مستطیل شکل دیده می‌شود. دیوارهای آن سنگی است و سقف آن را با چوب ساخته‌اند. بدیهی است این مسجد، با مسجدی که قبر عبدالله ابن عباس در آن جای گرفته، کاملاً متفاوت است (عتیبی، یوسف، المساجد الاثرية في الطائف، مجلة الطائف، ش ۳۶۰).

۳. توصیف بنای مرقد ابن عباس

همان گونه که در گزارش‌های پیشین گذشت، و نیز تصویر بر جای مانده از مرقد ابن عباس از دوران عثمانی، این مرقد در گوشه مسجد قرار داشته است که با یک رواق،

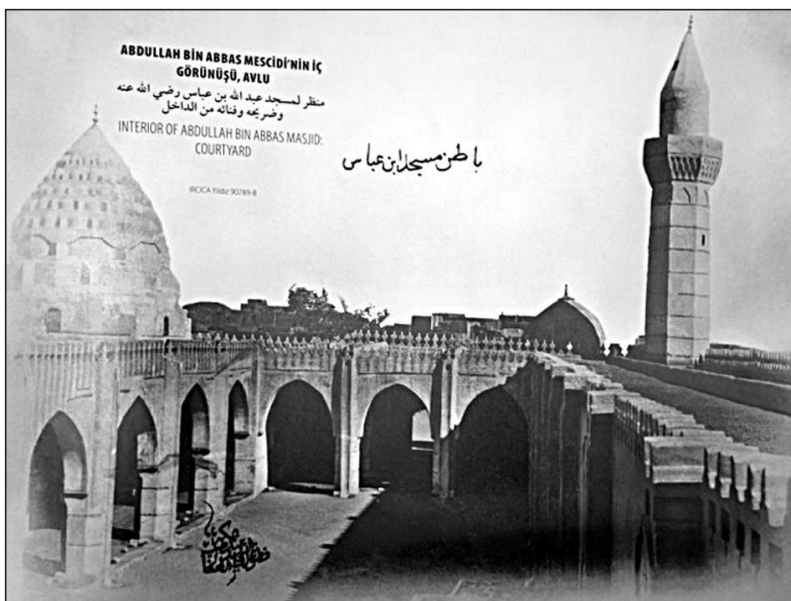

به مسجد متصل می‌شده و سه رواق دیگر، در اضلاع دیگر مرقد قرار داشته است. یک حیاط هم در کنار مرقد دیده می‌شود که حدّ فاصل مرقد و مسجد است.

با تحقیقات انجام شده، مشخص گردید که نوع گنبد این مرقد، اورچین است. گنبدها در یک تقسیم‌بندی کلی، به دو نوع نار و رک تقسیم می‌شوند. فرم گنبد نار، رایج‌ترین نوع گنبد در ایران، کروی است و بر روی یک پایه کروی قرار می‌گیرد؛ بر خلاف رک که به صورت هرمی یا مخروطی است و غالباً بر روی یک پایه استوانه‌ای یا منشوری قرار می‌گیرد. (مجیدی، فاطمه السادات، بررسی و تحلیل انواع گنبد در ساختار بناهای سنتی ایران) گنبد اورچین، از خانواده گنبدهای رک، به صورت پله‌ای (مضرّس) است که با ارتفاع زیاد؛ مانند کله قند مضرّس ساخته می‌شود. سفرنامه نویسان اروپایی از این نوع گنبد، فراوان دیده‌اند و به آن «گنبد آناناس» می‌گویند.

از سفرنامه‌های آنان چنین برمی‌آید که این نوع گنبدها در زمان قدیم فراوان بوده‌اند اما اکنون، محدودی گنبد اورچین در ایران و عراق، برجای مانده است (سعیدیان، امین، بازساخت چگونگی شکل‌گیری گنبد اورچین، ص ۴۷).

بنابراین، گنبد مرقد ابن عباس از نوع اورچین است؛ همچنانکه مرقد حضرت آمنه علیها السلام در جنة المعلاة نیز از همین قسم بوده است.

نمایی از مسجد، مناره و گنبد، حیاط و مرقد (منظر گاه داخلی)

نمایی از مرقد، مسجد، گنبد و مناره (منظرگاه خارجی) (ارن، خالد، ۲۰۱۳، ص ۳۸۵)

۴. قبرستان عبدالله ابن عباس

غیر از عبدالله ابن عباس، شخصیت‌های دیگری نیز در آن مکان دفن شده‌اند. طبق برخی گزارشها که البته ضعیف است، قبر یکی از فرزندان پیامبر ﷺ آنجاست. ابن فهد بنا به دست

خط جدش نجم‌الدین عمر، چنین نقل می‌کند: «در داخل گنبدی که ضریح ابن عباس قرار دارد، قبر فرزندی از رسول الله ﷺ که سقط شده، قرار دارد و این، غیر از آن دو فرزند مشهور ایشان است.» (ابن فهد، عبدالعزيز، بی‌تا، ص ۱۴۲)

وی سپس از قبر زبیده و برادرش عبدالمنعم بن عبدالسمیع، در کنار شبکه‌های ضریح و همچنین قبر علی بن احمد بن محمد عباسی یاد کرده، می‌نویسد: «در پشت ضریح، سمت راست از طرف باب الحجره، قبر سید ما محمد بن حنفیه و بعضی از قضات طائف قرار دارد.» (ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، بی‌تا، ص ۱۴۲).

بیان این نکته ضروری است که روایت فوت و دفن محمد بن حنفیه در طائف، بسیار ضعیف است و به احتمال قوی، ایشان هر چند مدتی در طائف تبعید بود اما به مدینه برگشت و همانجا در گذشت و در بقیع دفن شد. عجیمی، مقبره محمد حنفیه را این گونه توصیف می‌کند:

«قبر وی در رکن شمالی از گنبد عبدالله ابن عباس قرار دارد؛ به طوری که اگر از باب قبله وارد مقبره عبدالله ابن عباس شوی، در سمت راست قرار گرفته است. بر روی قبر، صندوقی چوبی قرار گرفته که با پارچه‌ای پشمی و قرمز پوشیده شده است. در کنار قبر وی، عده‌ای قضات طائف؛ از جمله ابن مرحل دفن شده‌اند. در جانی دیگر از قبر محمد بن حنفیه، صورت قبری دیده شد که به گمان من، تازه در آنجا دفن شده چون زائد بر قبور شش گانه بود.» (عجیمی، بی‌تا، ص ۵۱).

همچنین درباره مقبره فرزند پیامبر ﷺ می نویسد:

«در رکن شمالی قبر عبدالله ابن عباس، قبری واقع شده که گفته می شود، متعلق به فرزند سقط شده رسول الله ﷺ، عبدالله، ملقب به طیب و طاهر است. این قبر با صندوقی چوبی پوشیده شده و روی آن، پارچه ای پنبه ای قرار دارد.» (همان)

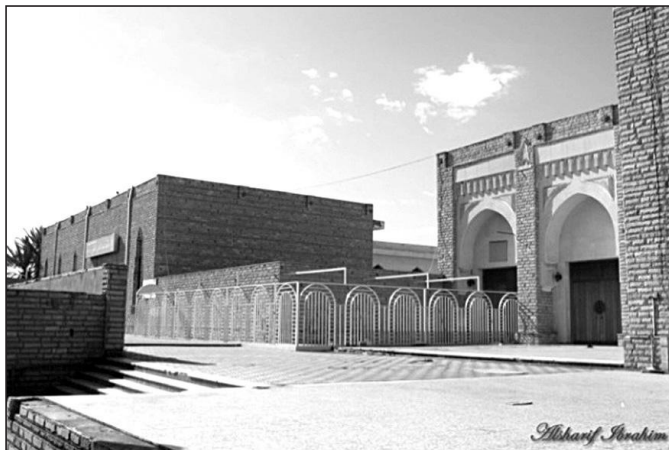
اکنون در جنوب مسجد، قبرستان بزرگی قرار دارد که مردگان طائف در آنجا دفن می شوند. این قبرستان که به «قبرستان عبدالله ابن عباس» مشهور است، غیر از مقبره ابن عباس است. مقبره ابن عباس در جوار مسجد، در جهت غربی آن قرار دارد و به وسیله دیوار محصور شده است ولی این قبرستان، در جنوب مسجد واقع شده که به وسیله خیابان «السلامه» از مسجد جدا شده است. بنابر شواهد تاریخی، این منطقه از قدیم نیز قبرستان عمومی بوده که از شرق مسجد آغاز و از طرف جنوب به غرب آن امتداد داشته است؛ اکنون تنها قسمت جنوبی قبرستان عمومی باقی مانده و به وسیله خیابان، از دیگر مقبره ها و مسجد اصلی، جدا شده است. این وضعیت، در نقشه هوایی طائف، به وضوح مشخص است.

۵. قبرستان شهدای غزوة طائف

ابن فهد، همچنین، به قبور شهدای غزوه طائف اشاره می کند که در خارج از مسجد، در سمت شرق آن قرار دارد و ۱۲ نفر از صحابی رسول الله ﷺ در آنجا دفن هستند که عبارت اند از: سعید بن سعد بن عاص، عرفطه بن حباب، عبدالله بن ابی بکر خلیفه اول مسلمانان، عبدالله بن امیه بن مغیره، عبدالله بن عامر بن ربیع، سایب بن حارث بن قیس، برادرش عبدالله بن حارث، جلیحه ابن عبدالله، ثابت بن جذع، حارث بن سهیل بن ابی صعصعة، منذر بن عبدالله، رقیم بن ثابت بن ثعلبة. (ابن فهد، عبدالعزیز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۲) در سال ۱۰۶۰ قمری اطراف این قبرستان دیواری کشیده شد (عجیمی، بی تا، ص ۵۳) و به این ترتیب، مقبره شهدا به طور کامل از مسجد جدا شد. در حال حاضر هم این مقبره، به صورت دیوار کشی، در جهت شرقی مسجد وجود دارد.

همچنین قبر عروه بن مسعود ثقفی که قبیله ثقیف او را به شهادت رساندند، در حالی که اسلام آورده بود، همراه با شهدای غزوة طائف، در نزدیکی باب شرقی مسجد ابن عباس دفن شده اند. همچنین در خارج از مسجد در منطقه «الجبانة»، قبر زید بن ثابت، عبدالله بن

مبارک و شیخ عباس میورقی قرار دارد (ابن فهد، عبدالعزیز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۳) که نزد مردم طائف به قبر «صاحب الراية» مشهور است که به صاحب کرامت و برکت شناخته می شود. برخی از بیمارها را نزد این قبر می آورند، در حالی که از شدت مرض، نمی توانند راه بروند؛ اما پس از آمدن به این مکان، با پای خود برمی گردند.» (عجیمی، بی تا، ص ۵۳). بنا به گزارش وی؛ «قبر شیخ عارف، ابوالعباس، احمد بن علی میورقی، از طرف باب شرقی مسجد ابن عباس قرار دارد. برخی به من خبر دادند که دعا نزد این قبر، مستجاب است.» (همان، ص ۵۴). در سال ۱۰۴۷ قمری حاکم طائف، شرکس ابن عبدالملک الشاویش درابزین، این قبور را با چوب پوشش داد (همان، ص ۵۱).

۶. کتابخانه مسجد ابن عباس

این مسجد، کتابخانه ای هم دارد که اکنون در طائف با نام «مکتبه عبدالله ابن عباس» مشهور است. این کتابخانه، توسط والی عثمانی حجاز،

محمد رشدی پاشا شروانی (۱۲۹۱ق)، تأسیس شد. وی ابتدا از ناحیه قبله مسجد، دو رواق ایجاد کرد و دری را از جهت جنوبی (قبله) مسجد به آن رواق باز کرد که هنوز هم به اسم «باب الشروانی» معروف است. کتابهای خطی زیادی داشته؛ از جمله آثار خطی عبدالحفیظ بن عثمان بن محمد ادریسی حنفی (۱۳۱۹ق)، و برادرش که متأسفانه باید گفت بخشی از آنها از بین رفته است (حسین، عثمان محمود، ۱۴۰۷، ص ۸). این کتابخانه، در سال ۱۳۸۴ق. و پس از مدتی طولانی از مهجور ماندن آن، توسط شیخ حسن عرب راه اندازی شد (همان، ص ۷). و کتابهای خطی باقیمانده از صندوق ها خارج و در دسترس محققان قرار گرفته است و در سالهای اخیر به همت عثمان محمود حسین، همه آثار خطی عربی این کتابخانه، به تعداد ۴۵۰ اثر، فهرست نویسی و با نام «فهرس المخطوطات العربیة بمکتبه عبدالله ابن عباس بمدينة الطائف» به چاپ رسیده است. در سالهای اخیر، این کتابخانه نیز

همچون مسجد عبدالله ابن عباس، از نو، در چهار طبقه بازسازی شده است. مخزن نسخ چاپی، مخزن نسخ خطی، سالن مطالعه، سالن ارائه خدمات صوتی - تصویری، سالن ارائه خدمات الکترونیکی، بوفه و چند سالن سخنرانی، از امکانات این کتابخانه است.

۷. زائران مرقد عبدالله ابن عباس

ابن فهد از عالمانی نام می برد که به طائف مشرف شده و در کنار ضریح ابن عباس، در فضل و بزرگی او شعر سروده اند؛ از جمله نجم الدین عمر بن محمد بن مکی که در روز جمعه، ۱۶ جمادی الثانی سال ۸۲۴ق. به آن مکان مشرف شده و شعری سروده که مطلع آن چنین است: «أیتک یابن عم النبی مؤملاً» (ابن فهد، عبدالعزیز بن عمر، بی تا، ص ۱۴۸).

پدر ابن فهد، عزالدین عبدالعزیز، قاضی حنفی، نورالدین علی بن ضیاء عمری و قاضی حرمین نجم الدین محمد بن یعقوب مالکی در سال ۹۱۵ و هنگام زیارت ابن عباس، شعری را در مدح ایشان سرودند که مطلع آن چنین است:

«یا حبر الامة خیر العرب والعجم» (همان، ص ۱۴۹)

بدرالدین احمد بن محمد قرشی عمری کازرونی نزیل مکه، روز شنبه، ۱۳ جمادی الثانی ۹۱۵ق. در زمانی که مزار ابن عباس را زیارت کرده، شعری با این مطلع، سروده است:

«علیک ألف، سلام هادی الناس» (همان)

و برادرش علاءالدین در همان سال، شعری با مطلع:

«أیا سید الأخبار من خیر أمة» سروده است. (همان، ص ۱۵۰)

قاضی القضاة در حرمین شریفین، نجم الدین محمد بن یعقوب مالکی مکی، روز پنج شنبه، ۱۵ ربیع الاول ۹۱۶ کنار ضریح عبدالله ابن عباس فی البداهه شعری سرود که مطلع آن چنین است: «یا من یروم سلامة فی عمره» (همان).

دیگر عالمانی که هنگام زیارت عبدالله ابن عباس در طائف در وصف او شعر سروده اند: علامه بدرالدین محمد بن علی جناحی در سال ۹۱۶ق، شهاب الدین احمد بن علی جبلی یمنی در سال ۹۱۶، عزالدین بن نورالدین زمزمی مکی شافعی در سال ۹۴۰ق. (همان، ص ۱۵۵).

این حجم از سفر عالمان بزرگ اهل سنت، از فرقه‌های گوناگون به طائف و زیارت مرقد ابن عباس و شعر خوانی در وصف او، نشانگر اهمیت دادن عالمان سلف به زیارت مراقد اصحاب و اولیای الهی است.

در سالهای اخیر، وهابیان تلاش گسترده‌ای برای کم رنگ کردن این مهم انجام داده‌اند که راه به جایی نبرده و همچنان زیارت اولیای الهی نزد اکثر عالمان اهل سنت، امری مشروع و پسندیده است.

۸. زیارت نامه عبدالله ابن عباس

احمد بن عیسی بن زیاد میورقی، یکی از عالمان مکی ساکن طائف، زیارت‌نامه‌ای را خطاب به ابن عباس تنظیم کرده که متن آن به عنوان حسن ختام این مقاله، تقدیم می‌شود:

السلام علیک یا ترجمان القرآن المنزل علی سید ولد عدنان، السلام علیک یا بحر العلوم و سیف النجاة فی القیاس و من عمت علیه من النبی - صلی الله [وآله] وعلیه و سلم - دعوات، السلام علیک و رحمة الله و برکاته و أزکی تحياته. السلام علی ضجیعک سیدنا أبی القاسم محمد بن علی بن أبی طالب المعلم، السلام علی حامل اللواء لأبیہ علی بن أبی طالب دافع الباطل و معضلات الفتن، السلام علی المخصوص باسم الرسول و کنیتہ، السلام علیکما و علی من معکما رضوان الله الأكبر یخصکم و تحياته، السلام علیکم و رحمة الله و برکاته. السلام الأتم المضاعف علی من جمیع الخلائق فی ولح فضائلہ یتعلم و یتفهم و هو البشیر النذیر والسراج المنیر رسول الله - صلی الله علیه [وآله] و سلم و علی آله و أصحابه و أزواجه و ذریته و أمتہ و سلالتہ و أحبابه و عظم و شرف و کرم و تم النخوة فینا یا اهل بیت النبوة و الشرف و الشفاعة الشفاعة لنا و لکافة المحبین لکم الزائرین لتربتکم المخصوصة بالمآثر و اللطف. اشهدوا لنا یا اهل بیت الشفاعة بأننا نشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شریک له و أن محمدا عبده و رسوله صلی الله علیه [و آله] و سلم و علی آله و أمتہ و أصحابه و عشیرته و نشهد أن ربنا و ربکم و رب کل شیء و رازق کل شیء الذي هو علی کل شیء قدير و بكل شیء خیر و کل من دونه بقدرته مقهور الذي أحيانا و یحيي و یبعث منفي القبور فی الساعة التي لا ریب فیها و الیه المصیر و بیده النشور.

اللهم اسمع ساداتنا سلامنا وحبب لهم زيارتنا وزين في قلوبهم كلامنا وشفعهم فينا واحفظنا بهم في حياتنا ومماتنا وخلفنا وأماننا، ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وكافة المسلمين والدينا والديهم من المؤمنين والمؤمنات ومن يأتي بعدنا من الموحدين الي يوم الدين وقنا عذاب النار ربنا آتنا خيرا مقرونا بالعوافي في الدارين، ووقاية مقرونة بالعفو والعافية والمعافات الدائمة في الدين والدنيا والآخرة آمين.

اللهم وبكرم وجهك، وسعة فضلك وجودك وطولك صل علي سيدنا محمد و علي آل محمد واستجب لنا وشفعهم فينا وأسعدنا بزيارتهم وجميع المحبين آمين آمين آمين. سبحان ربك رب العزة عما يصفون و سلام علي المرسلين والحمد لله رب العالمين. أشهد أن سيدنا محمداً صلي الله عليه [وآله] وسلم عبده ورسوله بلغ الرسالة وأكمل الديانة ونصح الأمة وأزال عمن اتبعه الغمة، وجاهد في الله حق جهاده و عبد الله تعالي حتي أتاه اليقين اللهم صل عليه و علي آله وأمته وآته الوسيلة والفضيلة والدرجة الرفيعة وابعثه المقام المحمود الذي وعدته إنك لا تخلف الميعاد. (ابن فهد، عبدالعزيز، بى تا، ص ١٤٦ و ١٤٧)

مقیات حج

نتیجه گیری

مسجد عبدالله ابن عباس، مصلاً و قدمگاه پیامبر گرامی اسلام ﷺ در شهر طائف قرار دارد. قدمت این مسجد به سال نهم هجری برمی گردد و به دستور پیامبر ﷺ ساخته شده است. در سال ٦٨ق. عبدالله ابن عباس در گوشه آن دفن شد.

در دوران عباسیان، مرقدی بر روی قبرش ساخته و بارها مرمت شد. با توجه به همجواری قبرستان شهدای غزوه طائف و نیز مقبره محمد بن حنفیه و عبدالله فرزند پیامبر گرامی اسلام ﷺ، از اهمیت بسزایی نزد مسلمانان و حاکمان برخوردار بود؛ به طوری که این مکان بیش از هزار سال، زیارتگاه مسلمانان جهان بود. با حمله وهابیان به طائف، مزار ابن عباس، محمد حنفیه، عبدالله و شهدای طائف ویران شد. در حال حاضر مسجد ابن عباس که در زمان ملک سعود بازسازی گردید، یکی از قطب های فرهنگی شهر طائف است و مقبره ابن عباس به صورت خرابه ای دیوار کشی شده است.

١. ابن سعد، محمد بن سعيد، الطبقات الكبرى، تحقيق محمد عبد القادر عطا، بيروت، دار الكتب العلمية، چاپ اول، ١٤١٠
٢. ابن الصباح اندلسي، نسبة الاخبار و تذكرة الاخيار، تحقيق جمعة شيخه، مجلة دراسات أندلسيه، ش ٤٥-٤٦، تونس، المغاربية للطباعة و النشر و الإشراف، ٢٠١٢
٣. ابن ضياء، محمد بن احمد، تاريخ مكة المشرفة و المسجد الحرام و المدينة الشريفة و القبر الشريف، تحقيق علاء ابراهيم الازهرى، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤٢٤ق.
٤. ابن فهد، عبدالعزيز بن عمر، تحفة اللطائف فى فضائل الحبر ابن عباس و وج و الطائف، تعليق و مراجعه محمد سعيد كمال و محمد منصور الشقحاء، طائف، مطبوعات نادى الطائف الادبى، بى تا.
٥. ابن كلبى، هشام بن محمد، كتاب الأصنام، محقق احمد زكى پاشا، قاهره، دار الكتب المصريه، ٢٠٠٠
٦. ابن ماجه، محمد بن مزيد، سنن ابن ماجه، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، مع الكتاب: تعليق محمد فؤاد عبد الباقي و الأحاديث مذيلة بأحكام الألبانى عليها، بيروت، دار الفكر، بى تا.
٧. ابونعيم، احمد بن عبدالله، معرفة الصحابة، تحقيق عادل بن يوسف العزازى، رياض، دار الوطن، ١٤١٩ق.
٨. ارن، خالد، صور الحرمين الشريفين فى العهد العثمانى من ألبومت السلطان عبدالحميد الثانى و مجموعة فخر الدين باشا، اعداد خالد أرن و صالح سعداوى؛ تقديم عبدالله گل و اكمل الدين احسان اوغلى، استانبول، مركز الأبحاث للتاريخ و الفنون و الثقافة الاسلاميه، ٢٠١٣
٩. بوركهارت، جان لوئيس، ترحال فى الجزيرة العربية، ترجمه و تقديم صبرى محمد حسن؛ مراجعه محمد صابر عرب، قاهره، المركز القومى للترجمه، ٢٠٠٧
١٠. حسين، عثمان محمود، فهرس المخطوطات العربية بمكتبة عبدالله ابن عباس بمدينة الطائف، كويت، معهد المخطوطات العربيه، ١٤٠٧
١١. دانشنامه حرمين شريفين، پژوهشكده حج و زيارت، مدخل ابن عباس عموى پیامبر ﷺ، سيد علي رضا واسعى، تهران، مشعر، ١٣٩٢

١٢. سمهودى، على بن عبدالله، خلاصة الوفا باخبار دار المصطفى ﷺ، تحقيق محمد الأمين، بى جا، محمود أحمد، بى تا.
١٣. صبرى، ايوب، تاريخ وهاييان، مترجم على اكبر مهدى پور، تهران، مشعر، ١٣٨٨
١٤. طبرى، محمد بن جرير، تاريخ الأمم و الملوك، تحقيق محمد أبو الفضل ابراهيم، بيروت، دار التراث، ١٣٨٧
١٥. عبدرى، احمد بن على، بهجة المهج فى بعض فضائل الطائف و وج، تحقيق ابراهيم محمد الزيد، اسكندريه، نادى الطائف الادبى، ١٩٨٤
١٦. عجمى، حسن بن على، اهداء اللطائف من اخبار الطائف، تحقيق على محمد عمر، قاهره، مكتبة الثقافة الدينية، بى تا.
١٧. عياشى، عبدالله بن محمد، الرحلة العياشية، تحقيق سعيد الفاضلى و سليمان القرشى، ابوظبى، دار السويدى، ٢٠٠٦
١٩. فاسى، محمد بن احمد، شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، مترجم محمد مقدس، تهران، مشعر، ١٣٨٦
٢٠. فيلبى، هرى سنت جان، حاج فى الجزيرة العربية، ترجمه عبدالقادر محمود عبدالله، رياض، مكتبة العبيكان، ١٤٢١ق. = ٢٠٠١
٢١. مطرى، محمد بن احمد، التعريف بما أنست الهجرة من معالم دارالهجرة، تحقيق سليمان الرحيلي، رياض، دار الملك عبدالعزيز، ١٤٢٦ق.
٢٢. ناصر خسرو، سفرنامه، به كوشش محمد دبير يساقى، تهران، زوار، چاپ دهم، ١٣٨٩
٢٣. واقدى، محمد بن عمر، المغازى، تحقيق مارسدن جونس، بيروت، مؤسسة الأعلمى، ١٤٠٩
٢٤. هروى، على بن ابى بكر، الاشارات الى معرفة الزيارات، تحقيق على عمر، قاهره، مكتبة الثقافة الدينية، ٢٠٠٢